

HERMETHIEK

Artur R. Boelderl. *Literarische Hermetik. Die Ethik zwischen Hermeneutik, Psychoanalyse und Dekonstruktion*. Düsseldorf u. Bonn, Parerga, 1997, 248 pp.
ISBN 3-9 450-21-6

Het terugdringen of afwijzen van de hermeneutiek houdt verband met de aanspraak op universaliteit, welke de kunstleer van het uitleggen van literaire teksten tot een filosofische methode heeft verheven en het geheel van onze bestaansverhoudingen tot de realiteit onder het oogmerk 'verstaan van zin' heeft geordend en onderzocht. Anti-hermeneutische stellingnamen lopen daarbij het gevaar, aan deze ontwrichting van een in wezen historisch-filologische hulpwetenschap schatplichtig te blijven en de universaliteitsaanspraak van zinsverstaan te ruilen voor een niet minder principiële aanspraak op 'niet-verstaan', op het 'aporetische karakter' en de 'radicale anderheid' van wat aan elke menselijke realiteitsbetrokkenheid voorafgaat en haar instelling van zin voor-komt. Symptoom van zo'n afhankelijkheid *ex negativo* is de gepostuleerde converteerbaarheid van de radicale anderheid van de/het Andere en tekst, schrift of zelfs literatuur. (p. 8) De uitwisselbaarheid van ethiek en literaire hermetiek is op zijn minst even zorgwekkend als deze van fundamentele ontologie en kunstleer van de literaire interpretatie. Het motto ervan is de contractie van beide eerstgenoemden tot een "HermEthik" (p. 9). Deze ordent het literaire fenomeen onder het register van de ethiek en begrijpt deze weerom als veld van een 'primordiaal niet-verstaan', dat nog voor de hermeneutische onderscheiding van subjectief verstaan of niet verstaan van zin dient gesitueerd te worden. (ibid.) Literaire hermetiek verschijnt daarbij als een 'post-moderne ethiek', dat wil zeggen al de "denkbaarst radicale afwijzing van een humanistisch geïnspireerde hermeneutiek", van een "theorie van het universele (voor)verstaan." (ibid.) Toetssteen van deze gedurfde opvatting is de mate, waarin aan het historische fenomeen van de hermetische literatuur zelf nog enig recht wordt toegekend, en het bij elke rehabilitatie, die zijn louter 'esoterische' kwalificatie afwijst, toch niet daardoor aan specificiteit inboet, dat 'literariciteit' zonder meer als 'aporetisch' wordt bestempeld. Een mogelijke ontgrenzing, die men enkel met deze kan vergelijken, welke de literaire historie, waartoe de hermeneutiek in een strikt empirisch antropologisch perspectief dient bij te dragen, tot een fundamenteel 'ontologische' lezing van de menselijke historiciteit zelf en als zodanig uitbreidt.

Wat het boek van Artur R. Boelderl tot een boeiende leeservaring maakt, is evenwel niet enkel de programmatisch omschreven 'HermEthik', met name in de tekst: 'Grundzüge literarischer Hermetik' (pp. 43-46). Boelderl onderneemt een scherpzinnige lectuur van actuele anti-hermeneutische teksten en beweegt zich daarbij soepel in een domein, dat tussen hermeneutiek, psychoanalyse en deconstructie moet worden geplaatst. Deze geïllustreerde leespraktijk, met veelvuldig oscillerende interferenties van andere teksten, waar-

mee de besproken teksten op hun beurt verknoopt zijn, verhindert, dat het 'heterologische discours' van de HermEthik ten prooi valt aan een 'hermetisch afdrijven' of 'prijsgeven van zin' (p. 14). Wat met spoor, lectuur, verder schrijven, opschorten van zin als schrift, strooien, plooiën wordt aangesproken is niet de hermetische verduistering of verdichting, die als onverstaaanbaar, ontoegankelijk of esoterisch wordt bestempeld, maar de eigenlijk fysisch-organische voorwaarde van het symbolische. En precies dit onderzoek naar de basisvoorwaarden van symbolische institutie en symbolische orde vormt de leidraad voor de hermethische leespraktijk.

*

Twee studies vormen een eerste hoofdstuk, dat als titel 'An-Archelegomena' draagt en waarin het afwijzen van een beginsel van de kunst van het uitleggen aan de orde is. Eenduidigheid en beslisbaarheid van 'zin' worden geconfronteerd met het 'erratische' en met onbeslisbaarheid ('Logik des Weder-noch'). Alluderend op het boek van Catherine Cléments *Vie et légendes d'Hermès* schetst Boelderl in een eerste studie doorheen de verschillende narratieve levens van Hermes (het Egyptische, Griekse en postmoderne) niet alleen de geschiedenis van herkomst en transformatie van het hermetische, maar zoekt tevens aanknopingspunten voor zijn analyse van het debat tussen hermetiek en hermeneutiek. Ten behoeve van een lezing van de Griekse Hermesmythe, grondslag voor onze algemene opvattingen aangaande hermetiek én hermeneutiek, neemt Boelderl het werk *Die Mythologie der Griechen* van Karl Kerényi ter hand. Bijzondere aandacht schenkt Boelderl in de mythische tracering van de Griekse Hermes aan het moment van het 'hermetische gloren' ('Dämmern'), als een vorm van 'zich terugtrekken in het komen', dat niet aankomt, als een wezenlijk moment van 'noch-noch', van onbeslisbaarheid, dat tot het hermetische behoort en de keerzijde van het hermeneutische verstaan vormt (p. 18ff.). De oudere, Egyptische Thot/Hermes wordt geïntroduceerd aan de hand van het werk van Garth Fowden, *The Egyptian Hermes*. Deze introductie geeft aanleiding tot een analyse van de verhouding stem-schrift, van gesproken en sprekende waarheid ('Sagen'). Een nieuwe schakeling biedt de associatie van Thot/Hermes met de Moses-gestalte (p. 27ff.). Als literaire, postmoderne figuur wordt de mythische Hermes gereactiveerd in de roman van Sten Nadolny, *Ein Gott der Frechheit*. Boelderls herneming van de plot van Nadolny's Hermes-roman wil het moment van 'aporetische onbeslisbaarheid' van het hermetische verder uitlichten, dat aan het hermeneutische alternatief 'dicht/open', 'verstaanbaar/niet verstaanbaar' nog voorafgaat.

De tweede studie draagt de titel: 'Kant oder Hegel als Paradigma? Die Logik des Wedernoch'. Opnieuw knoopt de auteur bij een andere studie aan, met name deze van Peter V. Zima, *Literarische Ästhetik. Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft*. Zima duidt moderne en postmoderne literatuurtheoretische stellingnamen aan de hand van de gestalte van Hegel en Kant als 'vereenduidigingsproces' (op het begrip brengen) resp.

als onherleidbare betekenisveelvuldigheid en gelaagdheid van zin (reflectie zonder concept). Kants esthetica verhindert, aldus Zima, de reductie van de uitdrukingsdimensie van het esthetische object tot het uitsluitend inhoudelijke vlak. Bovendien vervangt Kants esthetisch oordeelsvermogen de onmogelijk staande te houden causale relatie tussen 'Ding an sich' en 'Erscheinungen', waarbij hij enerzijds aan de heterogeniteit van de objectwereld vasthoudt en gelijktijdig een welgevallen zonder doel noch begrip aanvaardt (pp. 51-52). Hegel daarentegen duidt deze heterogeniteit in tegensprekelijkheid om, wijzigt derhalve de anderheid in de richting van een andersheid aan de hand van het dialectische instrument van de bepaalde negatie. Gevolg hiervan is in Hegels esthetica een begrippelijke opheffing van de esthetische in een filosofische inhoud. Tegen deze achtergrond projecteert Boelderl in een 'chronologische sprong' de spanningsverhouding tussen een door H.G. Gadamer geïnspireerde hermeneutische esthetiek (Jauss, Iser) en de nieuwe, aan Lacan en Derrida schatplichtige Franse literatuurtheorie. Leidraad hierbij is het vervolg op Zima's 'Ästhetik', met name diens werk: *Die Dekonstruktion. Einführung und Kritik*. Boelderl scheidt zorgvuldig de Kant toegeschreven 'polysemie' van Derrida's 'dissémination', contrasteert het hermeneutische zich-verstaan met het hermetisch-deconstructieve 'niet-verstaan' dat tot een logica van 'noch-noch' moet gerekend worden en geen *coincidentia oppositorum* kent (p. 58ff.).

*

De eerste studie van het tweede hoofdstuk ('Glosse') heeft als titel 'Verstehen und Nicht-Vestehen' en vormt met een tweede: 'Hermetik und Irrationalismus' in feite de omvangrijkste bijdrage van het boek. Twee vraagstukken treden daarbij in het middelpunt van Boelderls bekommernissen: enerzijds de draagwijdte van een als hermetisch bestempeld 'primordiaal niet-verstaan', dat wezenlijk voorafgaat aan het hermeneutische alternatief verstaan/niet verstaan; anderzijds het onder andere door Umberto Eco geuite bezwaar van een hermetisch afdrijven en afglijden van zin, waarbij de relatie tussen uitdrukking en betekenis buiten controle geraakt en waardoor de hermetiek als een vorm van irrationalisme wordt ge-dekwalificeerd. Opnieuw worden beide vraagstukken doorheen een subtiele lectuur van anti-hermeneutische teksten behandeld. Aanknopingspunten zijn in de eerstgenoemde studie het debat tussen J. Derrida ('Signature événement contexte') en J. Searle ('Reiterating the Differences: A Reply to Derrida') – wiens stellingname overigens wordt vergeleken met deze van E.D. Hirsch ('Prinzipien der Interpretation') –; verder een analyse van J. Lacans 'L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud', H. Göttner's 'Logik der Interpretation. Analyse einer literaturwissenschaftlichen Methode unter kritischer Betrachtung der Hermeneutik', J. Cullers 'Introduction: The Identity of the Literary Text (in: M.J. Valdès en O. Miller *Identity of the Literary Text*)', J. Hörisch, 'Die Wut des Verstehens. Zur Kritik der Hermeneutik' en tenslotte F. Laruelles 'Anti-Hermes' (in: P. Forget, *Text und Interpretation*). Als achtergrondfolie fungeert de

studie van M. Frank, 'Was ist ein literarischer Text und was heisst es, ihn zu verstehen?' in: *Das Sagbare und das Unsagbare. Studien zur deutsch-französischen Hermeneutik und Texttheorie*. De tweede studie antwoordt op Eco's veronderstelling van een hermetisch irrationalisme (in diens *Die Grenzen der Interpretation*) met een analyse van H. Rombachs filosofische hermetiek, in hoofdzaak aan de hand van de werken : *Der kommende Gott*, *Strukturontologie* en de studie *Das Tao der Phänomenologie*.

Het hermetische niet-verstaan onderscheidt zich van het hermeneutische alternatief hierdoor, dat het zich – van zich uit – verstaan wordt opgeschort ten gunste van een zich – vanuit de/het andere – verstaan, wat in het reflexieve zelf-verstaan enkel als 'méconnaître' kan verschijnen. Het hermetische niet-verstaan betreft zich daarbij niet op een tekst als gearticuleerde uiting met mededelings-intentie, die van een 'sujet d'énonciation' zou uitgaan. Precies op dit punt ontspint zich de discussie van Derrida met Searle's 'speech-act-theory'. Een neutrale, met zich identieke 'verbal meaning', wel onderscheiden van de 'significance', begrepen als verhouding van deze 'verbal meaning' tot een interpretatie-horizon, (pp. 70/71) als onverbreekelijke eenheidspool van de tekst, waarin een 'authorial meaning' zich op talige wijze uitdrukt, welke door de lezer 'geïtereerd' kan worden, vormt het voorwerp van contestatie. Tegenover dit zichverstaan treedt als zijn supplement de 'divinatie' op, niet als congeniaal verstaan of als een 'raden', maar als hermetisch 'gloren', als een voortschrijven van de tekst, dat bewogen wordt door 'beroering met het onverstaanbare tekst-Andere' (p. 79). Leidraad bij dit tekst-verbindend beroerd-worden is niet Gadamer's 'horizonversmelting' van tekst- en lezerhorizon, maar de notie 'transfert' of 'overdracht', die door H. Göttner en J. Culler wordt geactiveerd en door Boelderl in een lacaniaanse zin wordt gelezen als eminent hermetisch principe van de communicerende geleiders (pp. 81-83). Communicatie vindt plaats, zonder dat datgene, wat gecommuniceerd wordt, eenduidig kan herleid worden tot een (overigens onbekende) uitzender of (onbekende) ontvanger. Deze opvatting staat lijnrecht tegenover Gadamer's hermeneutisch basis-inzicht, dat precies de 'negatie' van het tekst-andere de 'voltrekking van het verstaansproces mogelijk maakt', en dat 'de geschreven tekst de oorspronkelijke mededeling zo dient te fixeren, dat de zin ervan eenduidig verstaanbaar wordt'. De oscillerende leesbaarheid/onleesbaarheid van de tekst als zich-uitwissende spoorvorming bespreekt Boelderl naar aanleiding van Hörisch' hermeneutiek-kritiek; daarbij voert Boelderl de notie van een 'primordiale verdubbeling' in, die hij tot het wezen van de hermetiek rekent, en confronteert deze weerom met F. Laruelles 'unariteits'-idee in diens *Anti-Hermes*.

Dat de hermetiek de grenzen van de interpretatie overschrijdt en aan een mystiek van grenzeloze interpretatie (p. 112) ten prooi valt, waarbij aan de *intentio lectoris* een ongebreidelde voorrang wordt verleend en de tekst als een 'open wereld' wordt opgevat, die niet meer toelaat, een vaststaande betekenis of zin te vatten, welke van de *intentio auctoris* zou zijn uitgegaan – dit is het centrale argument van Eco's anti-hermetische stellingname. De hernieuwde belangstelling voor het *corpus hermeticum*, zo merkt Boelderl op, berust evenwel op het feit, dat de hermetische auteurs zich "met haar en huid hebben

uitgeleverd aan het tekst-geschieden zelf" (p. 114) en dat de lectuur van hun werk inzicht biedt in de mechanismen van de tekstualiteit. De 'openheid' van de tekst staat daarbij niet gelijk met interpretatieve willekeur, maar wekt het verscherpte bewustzijn van de heterogeniteit van elke aangedragen betekenis en van de daarbij werkzame impliciete vooronderstellingen en beslissingen. Het door Eco vooropgestelde bewustloze afdrijven in onverschilligheid/ononderscheidbaarzijn vindt niet plaats. Wat aan het daglicht komt zijn de infrastructuren, waaronder als voornaamste: de iterabiliteit van de taaltekens en de omstandigheid, dat geen teken daarbij iets vertegenwoordigt, wat zich ooit als present zou hebben gemanifesteerd.

Een positieve benadering van het hermetische biedt H. Rombach, wiens filosofische hermetiek Boelderl als deconstructivisme 'sans la lettre' bestempelt – aangezien het hermetische moment precies niet aan de semiose (het betekenisvol of teken-woorden van het teken) wordt gekoppeld, maar door fenomenologische en structuurontologische motieven is geïnspireerd. Exemplarisch is de 'gezichtsloze gestalte' van Hermes, door Rombach beschreven aan de hand van de beide allegorische figuren (dag/nacht) van Michelangelo in de Medici-kapel van Firenze. Deze gestalte vertolkt het 'ongrijpbare' van wat enkel in het komen 'is' en 'niet als zodanig ook aan-komt', in zijn nog ononderscheidzijn daarom niet minder 'verbindt' – wat Rombach structuurontologisch als 'Wesen einer Sache' beschouwt (pp. 120-121). De hermeneutische afweer van deze interpretatieve afgrond noemt Rombach een 'Herabverstehen', een illegitieme reductie van het andere tot een 'zelf'. Om het onvatbare 'wezen' op het spoor te komen is een operatief doorstrepen of doorkruisen van de precies op identiteit gerichte begrippelijkheid van de woorden onontbeerlijk. Dit onvatbare 'wezen' is niet een mystische essentie, maar een minimale structuur, die Rombach als 'onmiddellijke verbinding' beschrijft, waarbij de verbonden termen elkaar telkens voorafgaan. Het door Rombach met voorliefde gekozen voorbeeld is de onderlinge verwijzingssamenhang van 'brood' en 'wijn' in hun 'bruikbaarheid'. Dat de structuurontologie het hermetische fenomeen op het spoor kan komen, dankt zij daarbij in niet geringe mate aan het werk van de dichters, en in het geval van Rombach in de eerste plaats aan Hölderlin. Kenmerkend voor de structuurontologische benadering is, dat de minimale structuur als 'onmiddellijke voor-geordende verbondenheid' (in de megadimensie van 'een ganze wereld' wordt gezocht, die mens en natuur, Daseinsstructuur en natuurvorm gelijkmatig omgrijpt. Rombach dringt evenwel niet door tot de schrift-status en wezenlijke 'literariciteit' van het hermetische; elke teksttheorie rekent hij onvermijdelijk tot de hermeneutische tegenpool.

*

Drie bijdragen zijn gegroepeerd in het derde hoofdstuk 'Text und Anderer'. De eerste ervan draagt de merkwaardige titel: 'Warum J. Derrida Hermes Trismegistos sei', de tweede 'Signifikant und Subjekt: Äffekte' en de derde: 'HerMEthik'. Gemeenschappelijk

aan deze bijdragen is, dat zij niet meer een verhelderende lectuur van recente anti-hermeneutische schriften bieden, maar tot een indringende benadering van het fenomeen van het schrift nopen. De leidraad hierbij wordt door studies van Derrida, Lacan en Levinas geboden. De provocatieve verbinding van Derrida met de Hermes-gestalte, en dus van deconstructieve leeswijze met literaire hermetiek, ontvouwt zich in twee naast elkaar gedrukte studies met het opschrift: 'Scribble' en 'Jewgreek is greekjew is Egyptian?'. De eerste knoopt aan bij Derrida's tekst: 'Scribble. Macht/Schreiben' en diens uiteenzetting met W. Warburtons 'Essai sur les hiéroglyphes des Egyptiens'. De tweede tekst heeft als draagstructuur de tekst van G. Bennington: 'Mosaic Fragment. If Derrida were an Egyptian'. Aanzet is andermaal de overtuiging, dat de hermeneutische aanspraak op verstaan de tekst constitutieve macht van het niet-verstaan loochent door het postulant van eenheid van zin, zij het ook als polysemie opgevat, en een juiste, ware of minstens min of meer correcte interpretatie van de tekst vooronderstelt. De 'écriture', het cryptische geheim-schrift, onderwerp van Warburtons essai, fungeert als kristallisatiepunt voor een lezing, die zich voornamelijk om de technologie en het geweld van de hermeneutische programma's bekommert. (p. 144) Deze vallen ten prooi aan het geloof in een fonetisch aanwezigstellen – voorafgaand aan alle schriftuur – van een stabiele zin, welke buiten alle tekstuur een eigen leven zou leiden. De analyse van het schrift en met name van het cryptische vermogen ervan ontwricht dit geloof en in het bijzonder de hypothese van het schrift als substituuat voor de natuurlijke stem. Het crypterende vermogen van het schrift is eveneens het voorwerp van Benningtons studie, die Derrida niet met de joodse schriftgeleerde, noch met de aan de stem gebonden, de mondelinge dialoog toegewijde Griek in verband brengt, maar met de Egyptische Thot/Hermes. Belangrijk in de lectuur van beide studies is de verheldering van de dubbele betekenis, die aan het hermetische wordt toegekend (p. 162ff.): enerzijds als het onverstaanbaar-cryptisch-esoterische, dat het hermeneutische verstaan bedreigt en onderbreekt, en als resultaat van slechte chiffrering/dechiffrering toch aan de verstaansdwang ondergeschikt blijft; anderzijds als de eigenschap van het schrift, als archi- of oerschrift opschorting van zin, strooien, plooiën, temporisatie, disseminatie te bewerkstelligen en daarmee het tekstkarakter in te stellen, en in zijn zuivere exterioriteit een enigma zonder meer te vormen. De hermeneutische opvatting van schrift als codering/duiding van een voorafgaande buiten-tekstuele zin of betekenis verleent aan het schrift als crypte slechts tijdelijk bestaansrecht en laat het hermetische moment van cryptering enkel toe als geïntendeerde of accidentele verberging van zin, die moet/kan ongedaan gemaakt worden. Scharnier van deze analyse is de overgang van het natuurlijke naar het symbolische teken, waartussen het hiëroglief op een onbeslisbare manier oscilleert.

Deze overgang van het semiotische naar het symbolische vlak, waarbij dit laatste het eerste verdringt, biedt het aanknopingspunt voor de volgende studie: 'Signifikant und Subjekt: Äffekte', waarbij de laatste term duidelijk heen en weer beweegt tussen 'a/e' van affect/effect. Deze bijdrage rust opnieuw op de onderlaag van twee andere teksten, met name van Lacans *La relation d'objet. Le séminaire livre IV* en *Le désir et ses interprétati-*

ons. *Le séminaire livre VI*, waarin de problematische overgang van infans naar 'parlêtre', derhalve de aporetisch aandoende opname van het 'per se' niet-symbolische in een overmachtig pre-existent symbolisch systeem aan de orde is. Het antwoord moet worden gezocht in een voor-imaginaire, voor-symbolische 'flux libidinal', waarvan de bevrediging plaatsvindt op maat van een symbolische orde, die de moeder als 'sujet' bepaalt, en die de 'stasen' van de infantiele flux bewerkstelligt, waarop het symbolische zich uiteindelijk kan enten (p. 186). De semiose wordt hierdoor in het somatische verankerd; wat verschijnt is in eerste instantie het niveau van een 'onbewuste evidentie' van een niet-verstaanbare, desalniettemin significante Andere als 'schrift'. Boelderl benadrukt dit hermetische moment als een ontgensprekelijk spinozistisch motief in Lacans analyse. Zonder de componenten van de intrede in de symbolische orde – waartoe men moet rekenen: primaire 'Bejahung', primaire 'Verneinung' (en het spiegel-stadium) – expliciet te hernemen, insisteert hij op het inzicht, dat de opkomst van het subject verbonden is met de verdringing en het reflexieve vergeten van deze 'onbewuste evidentie' van de niet-verstaanbare significante Andere.

De studie 'HermEthik' neemt het radicaal heterologisch project, van Levinas' denken, en in hoofdzaak diens studie 'L'ontologie est-elle fondamentale?' onder de loupe, knoopt vervolgens aan bij de studie van J. Kristeva 'Die Revolution der poetischen Sprache', en neemt tenslotte het hermetische motief in Levinas' tekst: 'La trace de l'Autre'. Primordiaal niet-verstaan van de andere als traumatische gebeurtenis van de ontmoeting met de Andere, absolute anderheid van de Andere krachtens het spoor als oer-schrift, onbeslisbaarheid van zin, waarvoor de derde 'ille' staat, zijn de thema's, die Boelderl hierbij aanraakt.

*

'Hors-Texte' is het laatste hoofdstuk, dat één enkele bijdrage bevat met als opschrift: 'Hermenoia'. In een bijzonder dichte, gelaagde tekst keert Boelderl zich nogmaals tot de Hermes-gestalte en het hermetische en spreekt deze nu direct aan. Een aandachtige lezer neemt de bestendige allusies waar op Derrida's 'L'oreille de Heidegger', 'Otobiographies' en 'Fausse monnaie', op de gelijknamige tekst van Baudelaire. Bovendien spelen in de tekst verwijzingen naar M. Cacciari's *Der notwendige Engel*, naar J. de Vries' *Forschungsgeschichte der Mythologie*, naar Nadolny's Hermes-roman en W. Otto's werk *Die Götter Griechenlands*. Doorheen deze veelvuldig in elkaar grijpende teksten en tekstverwijzingen wordt het hermetische als 'horen, wat er (zich) te verstaan gegeven wordt', als 'overtallig oor', register van 'horenzeggen', beoefening van de kunst van het 'zeggenhoren', als 'domme significant', 'engel', 'zichzelf (en meer) zeggende boodschap', en tenslotte als onverhoopte gave, de waarde waarvan onbeslisbaar blijft, aangesproken.

Met zijn *Literarische Hermetik* heeft Artur R. Boelderl, van wie eerder de studie *Alche-*

mie, Postmoderne und der arme Hölderlin verscheen, een reeks uitermate geraffineerde, thans krachtig samengebundelde studies gepubliceerd, die aan de hermeneutische verstaansimperatieven een ethische grens stellen en derhalve dwingen tot inperking van de 'macht van de goede wil', waarmee het ongebreideld willen-verstaan van een met universaliteitsaanspraak optredende hermeneutiek is behept. Bijzonder vernieuwend en beloftevol is daarbij het perspectief van een fysisch-somatische verankering van de semiose, wat niet alleen kan bijdragen tot een grondige herziening van de thans uitsluitend 'subjectivistisch' verankerde voorwaarden van het zinsverstaan, maar tevens tot een hoognodig ontmetafysiciseren van wat in het actuele postmoderne denken nog steeds als significante alteriteit operatief wordt gehandhaafd.

Guy VAN KERCKHOVEN

ANALYTISCH

Stefaan E. Cuypers, *Stoffige geesten: essay over het materialisme in de analytische psychologie*. Leuven, Peeters, 1997, 152 blz., ISBN 90 6831 955 8

Stefaan E. Cuypers, *Persoonlijke aangelegenheden: schets van een analytische antropologie*. Leuven/Assen, Universitaire Pers/Van Gorcum, 1994, 137 blz., ISBN 90 6186 610 3 (Universitaire Pers)/ 90 232 2903 7 (Van Gorcum)

Stefaan E. Cuypers (red.), *Indirecte rede: Jon Elster over rationaliteit en irrationaliteit*. Leuven/Amersfoort, Acco, 1995, 224 blz., ISBN 90334 31572

Sinds de tweede helft van onze eeuw ondergaat de analytische *philosophy of mind* een 'naturalistische wending'. Zij streeft een continuïteit met de natuurwetenschappen en de empirische wetenschappen na; hierbij valt op dat de materialistische stelling dat mentale toestanden fysische toestanden zijn, vandaag gemeengoed is. In *Stoffige geesten* onderwerpt Stefaan Cuypers dat materialisme aan een genuanceerde kritiek. Maar in de eerste plaats geeft het boek een helder overzicht van de hedendaagse filosofie van de geest. Hij bespreekt de belangrijkste hedendaagse disputen, zoals intentioneel realisme versus intentioneel anti-realisme, semantisch atomisme versus semantisch holisme, en de vraag of computers kunnen denken.

Cuypers' studie behandelt voornamelijk het probleem van intentionaliteit en semantiek. Intentionaliteit betreft de inhoud van cognitieve toestanden zoals gedachten; semantiek behelst de betekenis van symbolen zoals linguïstische tekens. Vanuit de materialistische vooronderstelling stelt de filosofische vraag in verband met intentionaliteit en semantiek zich als volgt: hoe kunnen louter fysische dingen mentale inhoud of betekenis